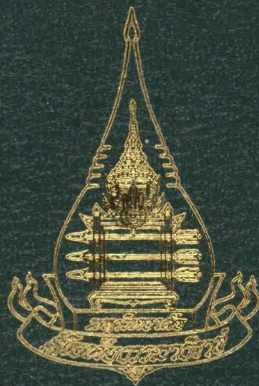

245437

การเปลี่ยนแปลงในด้านความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนา
จังหวัดนครนายก : กรณีศึกษา ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี
จังหวัดนครนายก

นางสาวนริศรา วิรัชศิลป์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาดานหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
แขนงวิชาโทคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. 2552

๖๐๐๒๔ ๙๖๐๖

ห้องสมุดงานวิจัย สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ

245437

การเปลี่ยนแปลงในด้านความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนา
จังหวัดนครนายก: กรณีศึกษา ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี
จังหวัดนครนายก

นางสาวนริศรา วิรัชศิลป์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. 2552

**Changes in Beliefs and Rites Concerning the Rice Culture of Farmers
of Nakhon Nayok Province in the Nong-Saeng District of
Amphoe Pak Phli in Nakhon Nayok Province.**

Miss Narissara Wiratsilp

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for
the Degree of Master of Arts in Thai Studies
School of Liberal Arts
Sukhothai Thammathirat Open University

2009

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การเปลี่ยนแปลงในด้านความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาจังหวัด
นครนายก: กรณีศึกษา ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
ชื่อและนามสกุล นางสาวนริศรา วิรัชศิลป์
แขนงวิชา ไทยคดีศึกษา
สาขาวิชา ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
อาจารย์ที่ปรึกษา 1. อาจารย์ ดร. สรายุทธ ยะหะกร
2. รองศาสตราจารย์ ดร. จิตรา วีรบุรินทร์
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อำนาจ ศิลวัตร

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ได้ให้ความเห็นชอบวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ไพฑูรย์ มีกุล)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร. สรายุทธ ยะหะกร)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. จิตรา วีรบุรินทร์)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อำนาจ ศิลวัตร)

คณะกรรมการบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต แขนงวิชา
ไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

..... ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุจินต์ วิสุทธิวานนท์)

วันที่ 30 เดือน กันยายน พ.ศ. 2553

Thesis Title: Changes in Beliefs and Rites Concerning the Rice Culture of Farmers of Nakhon Nayok Province in the Nong-Saeng District of Amphoe Pak Phli in Nakhon Nayok Province.

Researcher: Miss Narissara Wiratsilp **Degree:** Master of Arts (Thai Studies)

Thesis advisors: (1) Dr.Sarayudth Yahakorn (2) Assoc.Prof. Dr.Chitra Veeraburinin (3) Assist.Prof. Dr.Amnart Sinlawat

Academic year: 2009

Abstract

245437

The purposes of this research work were to study (1) the present status of physical factors, economy, society and lifestyle of farmers in the Nong-Saeng District of Amphoe Pak Phli in Nakhon Nayok Province, (2) the changes in terms of beliefs, and rites concerning the rice culture of farmers in the Nong-Saeng District of Amphoe Pak Phli of Nakhon Nayok Province.

The research was conducted as a qualitative study. The population sample was composed of a village scholar, 9 farmers and 5 community leaders totalling 15. Document analysis, interview, and observation techniques were used as the research instrument in this study. The result was shown by the method of a descriptive analysis.

The result revealed that (1) In Nong-Saeng District. their occupations were paddy farming by field hiring with no own land. The machines and labor were used in in-season rice fields and double-crop fields by wetseeded method. All steps in paddy farming were done by hiring the services. Moreover, The farmers involved in cultivation, animal husbandry and other general occupations. Thus, most farmers owned debt from hiring expenses, fertilizer, herbicide, and pesticide purchase. Previously, money was not used, but essential things were exchanged for paddy. At present, farmers prefer to buy rice because they plant lower grade paddy than the rice they consume. Most families are single-families. Farmers are able to read and write. The descendants have a higher educational level. The farmer's lifestyle is related to previous cultivation rites. (2) There is a change in beliefs and rites concerning the rice culture of farmers. Some rites were previously held such as the buffalo blessing ceremony, field ceremony, rainfall praying ceremony, the rice blessing ceremony, fireworks ceremony, and house blessing ceremony. But now beliefs and rites have diminished because of machines, the green revolution, education, migration, public utilities, and new technology acceptance. Specifically, lack of rice farming methodology transfer, hiring the fields, irrigation dependence, hiring labor services, agricultural bank loans, illegal loans, fertilizer utilization, herbicide and pesticide usage, seed from officers, machine and technology replacement which cause rice farming easily and productively. The descendants need not continue in the rice farming profession from their ancestors because they want to work based on their educational background. In conclusion, the beliefs and rites that still remain are the rice blessing ceremony, fireworks ceremony, and house blessing ceremony.

Keywords : changing in beliefs, beliefs, rites

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์อย่างยิ่งจากอาจารย์ ดร. สราวุธ ยะกร รองศาสตราจารย์ ดร.จิตรา วีรบุรินทร์ แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชา ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช และศาสตราจารย์ ดร. อำนาจ ศิลวัตร ที่กรุณาได้ให้ คำแนะนำ และติดตามการทำวิทยานิพนธ์อย่างใกล้ชิดเสมอมา นับตั้งแต่เริ่มต้นจนสำเร็จเรียบร้อย สมบูรณ์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของท่านเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. สราวุธ ยะกร รองศาสตราจารย์ ดร.จิตรา วีรบุรินทร์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อำนาจ ศิลวัตร ซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

ขอขอบพระคุณ คณาจารย์สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชทุก ท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชา เป็นพื้นฐานให้ผู้วิจัยนำความรู้มาประกอบในการทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณ พระครูวิริยานุโยค เจ้าอาวาสวัดฝั่งคลอง และนางสาวกณัฐชา มาसानะ ที่กรุณาให้ข้อมูลต่าง ๆ อันช่วยให้วิทยานิพนธ์มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณ อย่างสูงมา ณ ที่นี้ด้วย

ขอขอบพระคุณอย่างยิ่งสำหรับชาวตำบลหนองแสงทุกคน ที่ให้ความเอื้อเฟื้อและเอื้อ อำนวยต่อผู้วิจัยตลอดระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องคนอื่นๆ ที่ไม่ได้ กล่าวถึงในที่นี้

ขอขอบคุณ คุณสุพรเชษฐ์ เกษมทรัพย์วัฒนา สามิ ที่ให้การสนับสนุน และเป็นกำลังใจ แก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ท้ายสุดผู้วิจัยกราบขอบพระคุณ คุณปู่สุวิทย์ คุณย่าจิรา วิรัชศิลป์ คุณพ่อสมศักดิ์ วิรัชศิลป์ และคุณแม่ณฤมล วิภาคทรัพย์ ที่คอยห่วงใยเรื่องการเรียน และสนับสนุนกำลังใจของ บุตรเสมอมา คุณประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอมอบให้แก่ผู้มีพระคุณ และบุคคลที่ ผู้วิจัยรัก และเคารพทุกท่าน

นริศรา วิรัชศิลป์

เมษายน 2553

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญกราฟ	ญ
สารบัญแผนที่	ฎ
สารบัญแผนภูมิ	ฏ
สารบัญภาพ	ฐ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	5
กรอบแนวคิดการวิจัย	6
ขอบเขตการวิจัย	8
นิยามศัพท์เฉพาะ	9
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	10
บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	11
แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม	11
แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว	18
แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม	59
ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม	60
ทฤษฎีการสร้างความทันสมัย	64
ประวัติความเป็นมา ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก	65
ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	91

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	98
วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า	98
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง (Population and Sampling Procedures)	99
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	99
การเก็บรวบรวมข้อมูล (Data collection)	100
การวิเคราะห์ข้อมูล (Data analysis)	102
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	103
ตอนที่ 1 สถานภาพของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	103
ตอนที่ 2 การวิเคราะห์ข้อมูล	110
บทที่ 5 สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	231
สรุปการวิจัย	231
อภิปรายผล	239
ข้อเสนอแนะ	243
บรรณานุกรม	245
ภาคผนวก	251
ก ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย	252
ข แบบสัมภาษณ์	256
ค คำสัมภาษณ์ชาวทำขวัญยุง ปฏิทินการทำนา ชนิดของบั้งไฟ อุปกรณ์และวิธีทำบั้งไฟ	272
ง ภาพลายเส้นการทำนาของชาวไทยพวนเครื่องมือและอุปกรณ์	
ดำรงชีพของชาวนาไทยพวน	289
จ ภาพประกอบการทำวิจัย	298
ประวัติผู้วิจัย	304

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 2.1 การปกครองทั้ง 9 หมู่บ้าน	70
ตารางที่ 2.2 การประกอบอาชีพหลักของชาวปากพลี	72
ตารางที่ 2.3 แสดงจำนวนสถานศึกษาในสังกัด สปช. จำนวน 2 แห่ง	74
ตารางที่ 2.4 แสดงจำนวนศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จำนวน 1 แห่ง	75
ตารางที่ 2.5 แสดงจำนวนการศึกษาสงเคราะห์ อนุบาล-ประถมศึกษา	75
ตารางที่ 4.1 แสดงขนาดของเกวียน	133
ตารางที่ 4.2 ‘แสดงเนื้อที่นาที่ได้รับน้ำจากชลประทานที่สร้างเสร็จแล้ว ถึงปี 2549	152
ตารางที่ 4.3 แสดงการเปรียบเทียบลักษณะเด่นของวัฒนธรรมข้าวดั้งเดิมของหมู่บ้านบ้านนา กับ วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิมของตำบลหนองแสง	194
ตารางที่ 4.4 แสดงวิวัฒนาการวิธีการทำนาในตำบลหนองแสง	194
ตารางที่ 4.5 แสดงปฏิทินชาวนาตำบลหนองแสงในอดีต	195
ตารางที่ 4.6 เปรียบเทียบความแตกต่างด้านคติความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว	198
ตารางที่ 4.7 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องที่ดิน	205
ตารางที่ 4.8 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องแรงงาน	209
ตารางที่ 4.9 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องต้นทุน	212
ตารางที่ 4.10 เปรียบเทียบเรื่องการใช้ปุ๋ย	213
ตารางที่ 4.11 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการใช้สารเคมี	214
ตารางที่ 4.12 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องพันธุ์ข้าว	217
ตารางที่ 4.13 เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างควายกับรถไถนาเดินตาม	219
ตารางที่ 4.14 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องเครื่องมือการทำนา	220
ตารางที่ 4.15 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการเตรียมดินทำนา	221
ตารางที่ 4.16 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการหว่าน	222
ตารางที่ 4.17 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการดูแลรักษา	222
ตารางที่ 4.18 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการเก็บเกี่ยว	223
ตารางที่ 4.19 เปรียบเทียบขั้นตอนการทำนาหว่านในตำบลหนองแสง	223
ตารางที่ 4.20 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการแลกเปลี่ยน	225

สารบัญกราฟ

หน้า

กราฟที่ 4.1	แสดงสิทธิในที่ดินทำกินของกลุ่มตัวอย่างตำบลหนองแสง.....	203
-------------	--	-----

สารบัญแผนที่

	หน้า
แผนที่ที่ 2.1 แผนที่ชุมชน ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี.....	67
แผนที่ที่ 4.2 แสดงลำคลองในตำบลหนองแสง (เส้นสีฟ้า).....	206

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ 1.1 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย 1.....	6
แผนภูมิที่ 1.2 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย 2.....	7
แผนภูมิที่ 4.1 แสดงสถานภาพของข้าวในหมู่บ้าน.....	113
แผนภูมิที่ 4.2 สายพันธุ์ข้าว	114
แผนภูมิที่ 4.3 สายพันธุ์หลักของข้าว.....	115
แผนภูมิที่ 4.4 ข้าวในเมืองไทย	115
แผนภูมิที่ 4.5 แสดงการเปลี่ยนแปลงเพื่อไปสู่การสูญหายของแรงงานควาย.....	209

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 2.1 แม่โศก หรือ แม่โพสพ	22
ภาพที่ 2.2 ศาลพระภูมิ	26
ภาพที่ 2.3 พิธีรับขวัญข้าวเข้าลาน	28
ภาพที่ 2.4 พิธีทำบุญลาน	29
ภาพที่ 2.5 พิธีปักยุงข้าว	31
ภาพที่ 2.6 ยุงข้าว	32
ภาพที่ 2.7 การแห่นางแมว	33
ภาพที่ 2.8 ตัวมอม	35
ภาพที่ 2.9 การลงแขกเกี่ยวข้าว	36
ภาพที่ 2.10 การเลี้ยงผีตาแฮก	38
ภาพที่ 2.11 พิธีรับขวัญแม่โพสพ	39
ภาพที่ 2.12 พิธีสู่ขวัญควาย	40
ภาพที่ 2.13 พิธีเลี้ยงผีปู่ตา	42
ภาพที่ 2.14 พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ	43
ภาพที่ 2.15 เครื่องเซ่นสังเวย	58
ภาพที่ 2.16 คลองชลประทาน	69
ภาพที่ 2.17 คลองชลประทานที่กำลังขุดเพิ่ม	69
ภาพที่ 2.18 สระน้ำที่ชาวบ้านขุดไว้ใช้เอง	69
ภาพที่ 2.19 คลองไส้ไก่ที่ชาวบ้านลงขันกันทำ	69
ภาพที่ 2.20 สินค้าที่ชาวบ้านใช้วัสดุจากธรรมชาติในหมู่บ้าน เพื่อเสริมรายได้	72
ภาพที่ 2.21 พิธีก่อกองทรายในวันสงกรานต์1	77
ภาพที่ 4.1 ร่องรอยข้าวเปลือกที่พบจากหลักฐานทางโบราณคดี	111
ภาพที่ 4.2 ภาพแสดงลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของข้าว	116
ภาพที่ 4.3 ตากข้าวเพื่อทำข้าวปลุก	123
ภาพที่ 4.4 ท้องนาที่ไถตะแล้ว	123
ภาพที่ 4.5 ชาวนากำลังไถแปร	123
ภาพที่ 4.6 รถไถนาเดินตามที่นิยมใช้กัน	123

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 4.7 ชาวนาหวานข้าว.....	123
ภาพที่ 4.8 ชาวนากำลังฉีดยาฆ่าหญ้า.....	123
ภาพที่ 4.9 ปุ๋ยเคมีที่เตรียมนำไปใส่ในนา.....	124
ภาพที่ 4.10 ตรวจสอบว่ามีแมลงชนิดใดรบกวน.....	124
ภาพที่ 4.11 ตรวจสอบความสมบูรณ์ของต้นข้าว.....	124
ภาพที่ 4.12 ต้นข้าวกำลังตั้งท้อง.....	124
ภาพที่ 4.13 รถเกี่ยวข้าวกำลังเกี่ยวข้าว.....	124
ภาพที่ 4.14 ท่อนาหลังเก็บเกี่ยว.....	124
ภาพที่ 4.15 ต้นกล้า.....	125
ภาพที่ 4.16 ปุ๋ยเคมี.....	126
ภาพที่ 4.17 ปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพที่ชาวบ้านทำเอง.....	126
ภาพที่ 4.18 อาหารเสริมพืชชีวภาพชนิดน้ำสำเร็จรูป ใช้พ่นทางใบ.....	127
ภาพที่ 4.19 ไถจากพิพิธภัณฑ์ไทยพวน วัดฝางคลอง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก.....	129
ภาพที่ 4.20 คราด.....	130
ภาพที่ 4.21 จอบ.....	130
ภาพที่ 4.22 อีขลุบ.....	131
ภาพที่ 4.23 ท่อพญานาค.....	132
ภาพที่ 4.24 เกวียน.....	134
ภาพที่ 4.25 เกียว.....	135
ภาพที่ 4.26 ขอบายสงฟาง.....	136
ภาพที่ 4.27 พลั่วสาดข้าว.....	137
ภาพที่ 4.28 เครื่องสีฝัดข้าว.....	138
ภาพที่ 4.29 ชู้งข้าว.....	139
ภาพที่ 4.30 เครื่องสีข้าวด้วยมือ.....	140
ภาพที่ 4.31 อุปกรณ์ที่ชาวนาใช้ในชีวิตประจำวัน.....	141
ภาพที่ 4.32 ถังตวงข้าว.....	142
ภาพที่ 4.33 ถังตวงข้าวและไม้ปาดข้าว.....	142

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 4.34 ทะนนาน.....	142
ภาพที่ 4.35 เฉลว	143
ภาพที่ 4.36 พระภูมินา ตำบลสาริกา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก.....	155
ภาพที่ 4.37 ศาลปู่ตา ศาลประจำหมู่บ้าน หมู่ที่ 1.....	156
ภาพที่ 4.38 ศาลพระภูมิประจำบ้าน.....	156
ภาพที่ 4.39 บันไดนาค วัดศรีมงคล.....	158
ภาพที่ 4.40 น้ำคหน้าอุโบสถ วัดกลางโสภา.....	158
ภาพที่ 4.41 ภาพแม่โพสพด้านหน้า.....	159
ภาพที่ 4.42 ภาพแม่โพสพด้านข้าง.....	159
ภาพที่ 4.43 สัมภาษณ์ นางโกสุม บุญคล้อย.....	161
ภาพที่ 4.44 ควายอยู่ในเล้า.....	162
ภาพที่ 4.45 ขบวนแห่บั้งไฟรอบตำบล.....	179
ภาพที่ 4.46 ไร่ศาลปู่ตา (ศาลเจ้าพ่อการะเกด).....	179
ภาพที่ 4.47 สรงน้ำพระ.....	179
ภาพที่ 4.48 สรงน้ำผู้สูงอายุชาวไทยพวน.....	179
ภาพที่ 4.49 ขบวนแห่บั้งไฟ.....	180
ภาพที่ 4.50 ผู้ร่วมขบวนแห่.....	180
ภาพที่ 4.51 เชิงรอบอุโบสถ.....	180
ภาพที่ 4.52 วงดนตรีแคนประยุกต์.....	180
ภาพที่ 4.53 ทำบั้งไฟเพื่อแข่งขัน.....	181
ภาพที่ 4.54 เตรียมจุดบั้งไฟ.....	181
ภาพที่ 4.55 บั้งไฟทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า.....	181
ภาพที่ 4.56 กระดานบันทึกสถิติเวลาแข่งขัน.....	181
ภาพที่ 4.57 ทำบุญกลางบ้าน.....	182
ภาพที่ 4.58 กระทงสะเดาะเคราะห์.....	182
ภาพที่ 4.59 โยงสายสัญญาณไปรอบหมู่บ้าน.....	184

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 4.60 อาหารคาวหวานที่ชาวบ้านนำมา.....	184
ภาพที่ 4.61 ทำบุญตักบาตร.....	184
ภาพที่ 4.62 กรวดน้ำ.....	184
ภาพที่ 4.63 สัมภาษณ์ นายเจริญ รุ่นประพันธ์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 บ้านคลองคล้า.....	187
ภาพที่ 4.64 เครื่องเซ่นพิธีสู่ขวัญข้าว.....	189
ภาพที่ 4.65 นายวิจารณ์ มงคลยง ผู้ประกอบพิธีสู่ขวัญข้าว.....	191
ภาพที่ 4.66 การใช้แรงงานควายที่กลายเป็นอดีต.....	210
ภาพที่ 4.67 ทิศทางการไถนาของควาย.....	210
ภาพที่ 4.68 ภาพยนต์ใช้เพื่อเก็บรักษาและใช้ประโยชน์ข้าว.....	215
ภาพที่ 4.69 หุ่นไล่กาสมัยก่อน.....	215
ภาพที่ 4.70 อุปกรณ์ไล่กาสมัยปัจจุบัน.....	215
ภาพที่ 4.71 รถเกี่ยวข้าว.....	220
ภาพที่ 4.72 รถเกี่ยวข้าวกำลังเกี่ยวข้าว.....	220
ภาพที่ 4.73 สัมภาษณ์ นางสาว กนกวรรณ รุ่นประพันธ์.....	226